PERSOANE SUSPENDATE: NOȚIUNEA DE PERSOANĂ ÎN TEOLOGIA ORTODOXĂ MODERNĂ ȘI APLICABILITATEA EI PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI COGNITIVE

Autor: Petre Maican | 23 martie 2022

Una dintre cele mai mari realizări ale teologiei ortodoxe moderne o reprezintă dezvoltarea conceptului de persoană. Acest concept apare pentru prima data în secolul al IV-lea, când Părinții Capadocieni sunt nevoiți să diferențieze între două sinonime: *natura* (*ousia*) și *ipostas* (*hypostasis*) pentru a apăra atât consubstanțialitatea dintre Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, cât și unicitatea lui Dumnezeu. Termenul de persoană (*prosopon*) se referea în acel moment la masca purtată pe scenă de actorii de teatru. El devine acceptat în forma lui latină ca sinonim pentru *ipostas* datorită dificultăților de traducere a distincției grecești dintre *ousia* și *hipostasis*. În ultimele două secole însă, sub influența diferitelor contexte sociale și curente filosofice, centrul de greutate al acestei noțiuni se mută de la aria trinitară la cea antropologică. Din ce în ce mai mulți teologi încep să se întrebe ce înseamnă pentru ființa umană să fie considerată o persoană. Răspunsul vine adesea însoțit de o nouă distincție, cea dintre persoană și individ. Individul este doar un membru al speciei umane, prins în monotonia luptei pentru supraviețuire și egoism. În schimb, persoana este unică, irepetabilă și spirituală.

Cineva ca mine, care analizează diversele concepte de persoană în încercarea de a le găsi relevanța pentru o teologie a dizabilității cognitive, își dă destul de repede seama că imaginarul antropologic al teologilor ortodocși nu include și acest registru al existenței umane. A fi persoană înseamnă, uneori, starea extatică a geniului creator, împlinirea ascetică a asemănării noastre cu Dumnezeu, iar, alteori, un atribut divin specific pe care Dumnezeu ni-l împărtășește prin Botez și Euharistie. Niciuna dintre aceste perspective însă nu se potrivește întocmai persoanelor cu dizabilități cognitive. Prin dizabilități

cognitive mă refer la așa-numitele întârzieri de dezvoltare, asociate în mod obișnuit cu funcție de adaptare diminuată, cu probleme de memorie, de utilizare a limbajului, de prezentare și urmărire a argumentelor și de formare și punere în aplicare a planurilor. În cele ce urmează, aș dori să explorez atât limitele, cât și potențialitățile principalelor patru concepții ale persoanei din teologia ortodoxă, prin prisma dizabilității cognitive. La final, voi schița conturul unei viziuni inclusiviste a persoanei.

Conform taxonomiei mele, există patru concepții ortodoxe ale persoanei: cea ascetică, cea apofatică, cea relațional-euharistică și cea ipostatică. Cea mai răspândită este cea ascetică, care, în forma ei actuală, a fost consacrată de Vladimir Lossky. In *Teologia Mistică a Bisericii de Răsărit,* Lossky susține că, în condiția ei căzută, afectată de păcatul strămoșesc, ființa umană se află în stadiul de individ, adică este supusă patimilor trupești, egoismului și dorinței de a fi recunoscută ca ființă unică. Persoana este stadiul spiritual superior la care individul poate accede prin controlul propriului trup, sacrificiu de sine și smerenie, ori, într-un cuvânt, prin asceză.

Mi se pare evident că cineva cu un nivel diminuat de autonomie rațională și introspecție nu poate obține foarte ușor statutul de persoană și riscă să rămână un individ. Persoanele cu dizabilități cognitive pot avea dificultăți în a-și controla corpul sau în a înțelege noțiuni abstracte precum umilința sau sacrificiul de sine. Acest lucru nu înseamnă că ele nu pot fi pline de compasiune sau gata să se jertfească pentru aproapele lor, ci pur și simplu că nivelul de introspecție necesar în asceză le-ar putea fi dificil de atins. De aceea, statutul de persoană nu ar trebui și nu poate fi condiționat de o luptă ascetică.

A doua abordare a noțiunii de persoană, cea apofatică, este de asemenea asociată cu Vladimir Lossky. Referindu-se la conținutul chipului lui Dumnezeu în om, Lossky începe prin a enumera câteva din interpretările oferite de Părinții Bisericii: raționalitate, libertate, stăpânire asupra naturii. Această lipsă de consens nu i se pare deconcentrantă, ci reprezintă o dovadă că imaginea lui Dumnezeu în om se referă la caracterul apofatic al dumnezeirii. După cum Dumnezeu este dincolo de orice conceptualizare și nu poate fi cuprins de gândirea noastră, tot la fel și ființele umane care Îl reflectă nu pot fi cuprinse în totalitate de nicio definiție, oricât de cuprinzătoare. În acest caz, să fii persoană înseamnă să existi ca ființă umană, radiind misterul apofatic al chipului lui Dumnezeu în om.

Potențialul acestei perspective apofatice pentru teologia dizabilității a fost deja sesizat de Linda Woodhead. Pentru multe persoane cu dizabilități, unul dintre cele mai dificile lucruri cu care trebuie să se confrunte este privirea medicalizantă a semenilor lor. În loc de a fi văzute înainte de toate ca ființe umane, ele sunt tratate în mod constant ca un diagnostic medical; nu mai sunt Ramona sau Radu, ci „o oloagă” sau „un schizofrenic”. Dar, dacă o persoană este mai mult decât suma trăsăturilor sale, dacă este misterul de a

fi creat după chipul lui Dumnezeu, atunci nu doar că nimeni nu poate fi descalificat de la statutul de persoană ci, mai mult decât atât, nimeni nu poate fi redus la un diagnostic medical. Dezavantajul, însă, este că în contexte mai practice, cum ar fi screeningul prenatal sau avortul, o descriere pozitivă a persoanei este extrem de necesară.

Cea de-a treia concepție este cea relațională și euharistică și aparține mitropolitului Ioan Zizioulas. Zizioulas definește persoana ca o ființă liberă de orice necesitate, inclusiv cea a propriei naturi. În acest sens, numai Dumnezeu este persoană, deoarece numai Dumnezeu nu este determinat de nimic altceva, nici măcar de propria sa natură. Ființele umane nu sunt persoane, ci indivizi supuși morții și repetiției, al căror comportament este condiționat de caracteristicile lor fizice și biologice. Pentru a se ridica deasupra condiției lor și a deveni persoane, indivizii nu trebuie să treacă printr-un proces de purificare ascetică, ci să intre în relație cu Dumnezeul trinitar, singurul care posedă calitatea de persoană. Baza acestei relații este stabilită prin Întrupare și este continuată de Biserică, prin Botez și Euharistie.

Această definiție relațională a persoanei a fost și ea evaluată ca fiind utilă de anumiți teologi ai dizabilității. Hans Reinders a folosit-o împotriva celor care considerau că ființele umane devin persoane doar pentru că acționează într-un mod care îndeplinește anumite așteptări și tipare sociale. Plecând de la viziunea lui Zizioulas, el a argumentat că personalitatea este un dar de la Dumnezeu, care nu are nimic de-a face cu capacitățile sau potențialitățile cuiva. Ceea ce Reinders nu menționează însă este că, dacă logica lui Zizioulas este aplicată până la capăt, atunci persoanele cu dizabilități cognitive care, fără să aibă vreo vină, se nasc în familii necreștine și nu sunt botezate, rămân întreaga lor viață indivizi. Statutul de persoană începe doar la ușa Bisericii.

Ultima concepție asupra persoanei este cea ipostatică și poate fi considerată cea clasică, pentru că nu face nicio deosebire între individ și persoană. Recent, ea a fost afirmată de Jean-Claude Larchet împotriva lui Ioan Zizioulas, dar poate fi găsită într-un mod mai puțin polemic și în teologia părintelui Dumitru Stăniloae. Potrivit acestei viziuni, o persoană este doar un alt membru al unei specii. Ioan este o persoană nu pentru că a fost botezat sau pentru că s-a dedicat ascezei, ci pentru că este născut din părinți oameni.

Această viziune este benefică în orice dezbatere bioetică, deoarece trasează linii foarte clare pentru protejarea demnității umane. Toate ființele umane sunt persoane și trebuie tratate ca atare, chiar dacă este vorba despre un embrion sau o persoană aflată în comă profundă. Dezavantajul este că, în cele mai multe cazuri, această definiție a persoanei este însoțită de laude ale raționalității, conștiinței de sine sau libertății etice, lăsând astfel să se întrevadă posibilitatea ca persoanele cu capacități cognitive diminuate să nu se califice cu ușurință pentru statutul de persoană.

Soluția pe care o sugerez pentru a concepe statul de persoană într-un mod care să

sintetizeze și să depășească în același timp provocările enumerate mai sus este plasarea viziunii ipostatice în cadrul dialogului cosmic dintre Dumnezeu și lume, așa cum, de altfel, face părintele Stăniloae. Pentru Stăniloae, întreaga omenire a fost creată pentru a fi partenerul dialogic al lui Dumnezeu în Hristos. Acest dialog este menit să se împlinească în responsabilitatea morală și transfigurarea creației într-un spațiu de comuniune și iubire. Cei care refuză să răspundă la chemarea lui Dumnezeu sau nu au capacitatea de a acționa într-un anumit fel – precum copiii nou-născuți –, rămân în continuare parteneri dialogici ai lui Dumnezeu. În acest context, aș sugera că noțiunea de persoană definește ipostasul uman care dă mărturie despre angajamentul dialogic al lui Dumnezeu cu omenirea, nu prin anumite acțiuni, ci prin însuși misterul existenței sale.

Desigur, se poate obiecta că un partener dialogic care nu-și îndeplinește rolul are acest statut diminuat și, prin silogism, se poate deduce că este mai puțin persoană. La această obiecție aș răspunde că, din moment ce dialogul lui Dumnezeu are loc cu întreaga omenire în Hristos, atunci statutul de partener dialogic nu se referă la capacitatea cuiva de a acționa întru-un anumit fel – acest lucru îl face deja Hristos în locul nostru –, ci de a mărturisi prin însuși misterul existenței lui chemarea lui Dumnezeu la un dialog universal în comuniune cu Hristos. Iar mărturia persoanelor cu dizabilități este cu atât mai prețioasă cu cât, după Fericitul Augustin, nașterea unui copil cu dizabilități nu este altceva decât o parte a discursului dumnezeiesc către lume.

În concluzie, se poate spune că, în ciuda unei incredibile bogății în materie de perspective personaliste, teologia ortodoxă modernă rămâne încă în căutarea unei definiții care să includă și persoanele cu dizabilități cognitive. Cele patru concepții pe care le-am identificat au aproape toate potențialul de a fi dezvoltate în această direcție. De aceea, am și sugerat o definiție a persoanei care să sintetizeze majoritatea punctelor lor pozitive. Mai exact, am susținut că perspectiva apofatică poate fi grefată pe cea ipostatică și amândouă plasate în cadrul relațional al dialogului dintre Dumnezeu și omenire. Această propunere este, desigur, sumară și se află în fază incipientă, dar sper că va părea suficient de atrăgătoare pentru a i se acorda atenție de o manieră critic-constructivă.

Imagine: Michelangelo – „The Ancestors of Christ: Asa” (1509); Sursa: Wikiart